

Konya/ Ilgın İlçesi Belekler Köyü Gelin Başlıklarında Şamanizm İzleri

Ayşegül Hamamcı¹

Özet

İnsanoğlunun, yaşam döngüsünün en önemli ihtiyaçlarından biri giyim unsurlarıdır. Geçmişin izlerini, ekonomik durumu, sahip olunan statüyü, etkileşimde bulunulan kültürün izlerini günümüze taşıyan bir araçtır aslında.

Türkiye de Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu ve İç Anadolu ile Batı Anadolu Yörükleri ve birçok etnik köken Türkmen olarak adlandırılmaktadır. Halen Anadolu'nun birçok kesiminde özellikle Oğuz boylarının devamı olan Türkmenlerde özel günlerde giyilen kıyafetlerde Şamanizm'in izleri görülmektedir.

Bu bağlamda Konya/Ilgın Belekler köyünde giyilen gelin başlıkları incelenmiş ve gelin başlığı formunun yükseltilmesi ve süslemede kullanılan renklendirilmiş kuş tüylerinin şaman başlıkları ile benzerliklerinden yola çıkılarak gelenek ve inanç sistemine bağlı kültürel özellikleri bakımından Belekler köyü gelin başlığı incelenip değerlendirilmiştir.

Giriş

Geleneksel giyim kültürü Türk toplumunda, desen, renk ve kullanılan malzeme ile özgün formlar oluşturmaktadır. Değişen dünya ve yaşam şartları geleneklerimizi devam ettirme konusunda bizleri zayıflatsa da günümüzde bazı yörelerde özel günlerde geleneklerimizin uygulanarak sürdürüldüğü görülmektedir.

Ülkemizde kültür ve sanat alanında geçmiş dönemlerden günümüze kadar büyük değişimler gerçekleşmiştir. Özellikle bireylerin yeni kurulan eğitim kurumları doğrultusunda eğitimlerine devam etmeleri kültürel kazanımların oluşmasında önemli bir etkidir (Yılmaz Aykul & diğ.,

1 Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak Emin Gülmez TBMYO, aysegulhamamci32@hotmail.com/ Orcid 0000-0002-6005-2158

2018: 152). Yöre den yöreye farklılık gösteren geleneksel Türk giysileri yaşanan zamanın özelliklerini yansıtmakta gelenekler yaşatıldıkça da yaşam kültürümüz günümüze kadar taşınabilmektedir. Geleneksel Türk başlıkları Anadolu'nun kadın giysilerini tamamlayan, farklılıklarıyla öne çıkan giysi unsurları arasında yer almaktadır. Göçebe yaşam süren yörük kültüründe giysi ve başlıklar çeşit, renk ve süsleme yönünden zengin örneklerin varlığı bilinmektedir (Tansuğ, 1976: 1).

Gelin başlıkları da bu giyim kültürü içinde ayrı bir yere sahiptir. Çalışmamızda İlgın İlçesi Belekler Köyü gelin başlığı incelenmiştir. Belekler Köyü gelin başlığının, kullanılan malzeme ve şekil açısından şaman başlıkları ile benzerlikleri dikkat çekmekte ve Şaman kültüründen izler taşıyıp taşımadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Belekler Köyü; Morbel dağlarından çıkan pınarların oluşturduğu Battal deresinin kaynağında, yöresel adlarıyla Tepetarla, Kızıldere, Kuruçeşme, Bozbeleni ve Böğetdere gibi Sultandağları'nın uzantısı olan dağların arasında kurulmuş bir orman köyüdür. İlçeye uzaklığı 45 km'dir. Köyün tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Rivayete göre Antalya-Belek mevkiisinden gelen iki kadın buraya yerleşmiş, adları "Melek" olan kadınlardan dolayı köyün adı "Melekler" olmuş, daha sonra "Belekler" olarak değişmiştir (Yıldırım, 2013: <http://ilginarastirmalari.blogspot.com>).

1. Belekler Köyü Gelin Başlıklarında Şamanizm İzleri

Şaman; makro kosmos (değişmeyen kanunların yer aldığı kâinat) ile mikro kosmos (yaratıcı ile kâinat arasında iletişim kurabilen) arasındaki sonsuz dengeyi kurduğuna inanılan kişidir. Sahip olduğu bu kutsiyet ile insanların maddesel ve manen doğa ile uyumlu yaşayabilmeleri için gerektiğinde ruhları yönlendirebilen ve onların dilinden anlayarak insanlara yaşadıkları zorluklar karşısında rehberlik etmektedir (Jakobsen, 2006: 12).

Yeraltı âlemi Kuzey ve Orta Asya Şamanizm'inde 7 veya 9 katlıdır. Ölüm gerçekleştiğinde ruh bedeni terk ettiği zaman bazı ruhlar yeraltı katmanlarına bazı ruhlarda gök katlarına giderler. Şaman yapacağı uygulamaya göre ritüel gerçekleştirir ya yeraltı katmanlarına iner veya gök katmanlarına yükselir. Ölmek üzere olan bir hastanın yaşamasını sağlamak, iyileştirmek için göğe çıkar veya öldükten sonra yeryüzünü terk etmek istemeyen ruhları 'gölgeler diyarı'na götürmek için yeraltı katmanlarına iner. Şaman bütün bu müdahalelerin yapılabilmesi için önce yeraltı âlemine inmesi gerekir yeraltı âlemine inmeden göğe çıkamaz (Guliyeva, 2014:11).

Şamanın giydiği tören kıyafeti onun gizemli dünyasını simgeler. Mitolojide şamanın kıyafetinde ruhlar âlemini temsilen simgeler mevcuttur.

Şamanı ritüeli sırasında gerçek dünyadan ayrılması tören kıyafetine yerleşen ruhlar sayesinde. Kozmik kaderin yazısı olan şamanın kıyafeti yer ve gök katmanları arasındaki sınır ötesi seyahatleri için sahip olduğu işlevsel özelliği toplumun mitolojik düşünce ve kozmik bilgisiyle simgeleşmektedir (Guliyeva, 2014: 42).

Şaman yaratıcı ile iletişim kurduğu dini ritüelleri esnasında diğer insanlardan dış görünüş olarak da ayrılmasını sağlayan özel kıyafetlerini giyerler. Göğüslüğü hayvan derisinden bol ceket benzeri formda olan ve dağ tavuğu tüyü yerleştirilmiş kırmızı külah giyerek ritüelini gerçekleştirir (Radlof, 1976: 234).

Şamanın başına giydiği külah formundaki başlığın zemin kumaşı kırmızı renk ve üç karış uzunludur. İç astarı daha kaba ve gösterişsiz kumaştandır. Külahın üzerinde göz hizası, alın ortası ve ense kısmına vaşak derisi yerleştirilir. Göz hizasındaki bölüme ayrıca çeşitli boncuklar sıralanarak alın kısmı da süslenir. Beyaz koyun yününden hazırlanan kaytan kumaş ile külahın tepesi kaplanır ve zikzak şekil verilerek dikilir. Külahın ortasına dokuz düğüm kabartma yapılarak baş giysisi şamana özel hale getirilir (İnan, 2000: 92-93).

Göge yükselme ritüelinde yolculuk esnasında onu taşımaya için hayali hayvanları, uçma kabiliyeti olan kuşları kullandığı ya da daha hızlı ilerleyebilmek için kendini o hayvanlardan birine dönüştürdüğü mitolojide yer almaktadır (Baldick, 2010: 18). Şaman ritüellerinde şekline büründüğü kuşlardan kartal, karga, baykuş, kaz ve kuğu göge yükselmesine yardımcı olan kuşlardır. Ayrıca bu kuşları simgeleyen semboller şaman kıyafetine bir şekilde iliştilmiştir. Şaman hayvanlar aracılığı ile yer altına da inebilir bazen onları binek olarak kullanırken bazen de onların formuna bürünür. Altay yaratılış destanında Tanrı Ülgen kuş formunda tasvir edilmiştir. Mitolojide Yakut yaratılışına göre kırmızı boyunlu balıkçıl kuşu ile yaban ördeği suyun altından toprağı çıkarmakla görevlidir (Ögel, 1999:432- 433). Hayvanların inanişaya göre sadece şamana yardımcı olmakla kalmayıp kutsal vazifelerinin olduğu da düşünülmektedir.

Orta Asya`da Şaman kültüründe astrolojiye çok önem verilirdi. Şaman tören kıyafetleri ve çadırları üzerinde ayı, güneşi ve gezegenleri tasvir eden rozetler bulunurdu. Bu geleneğin Anadolu`da da çeşitli malzeme ve konularda işlendiğini örnekler ile kanıtlanmıştır. Varka ve Gülşah minyatüründe kumaş üzerine gördüğümüz, hayat ağacını sembolize eden karşılıklı kuş figürü bulunmaktadır (Süslü, 1989: 195).

Görsel 1. Varka ve Gülşah (Guliyeva, 2014: 42).

Gizemli soyut dünyanın somutlaştırılarak gerçek dünyaya taşınması şamanın yaratılışındaki kutsiyet ile kıyafetindeki simgelerin bileşmesiyle gerçekleşmektedir. Şaman, özel giysi ve unsurları ile bu dünyaya uyum sağlanmış olur. “Şamanı bir kuş haline getirecek olan tüyler, kanatlar ve gaganın, bir memeli hayvana dönüştürecek kemikler ve boynuzların yani onu toplu olarak hayvan dünyasının hayatına katmak için gerekli her türlü aracın elbisenin üstüne takılması söz konusu olacaktır” (Roux, 2002:64). Yeraltı ve göğe seyahatlerde şamanın kullandığı semboller ve formlar bu bağlamda iletişimi kolaylaştırır.

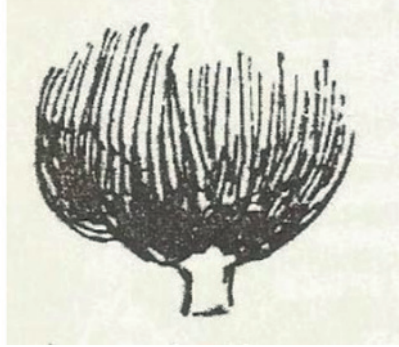
Görsel 2. Şaman Cübbesi Üzerindeki Süslemeler (Oğuz Güner, 2017: 36)

Şaman giysisinde tüm bunların dışında küçük deri torbalar, küçük boncuklarla da süsleme yapılabilmektedir. Ayrıca ata ruhlarını sembolize eden kakım kürkü, ağaçkakan kürkü ayin esnasında şamana eşlik edebilen diğer unsurlardır. Şaman giysisinin yan eklerinden olan Yutpa adını Altay masallarından almış “canlı yutan” anlamına gelen siyah ya da kahverengi kumaştan yapılan büyük sicimdir. Yutpa, şamanı insan yiyen kötü ruhlara karşı korur. Yutpa’nın yerine yeşil kumaştan yapılmış sicime ise Abra adı verilir. Abra baykuş tüyleri ve bir gözü tasvir eden, kırmızı kumaştan yapılmış altısı üst üçü alta olmak üzere saçaklardan ibarettir. Bazı şamanlar için Abra, Ülgenle iletişime geçmek için aracılık görevi görmektedir. Bazı manyaklarda ise Yutpa ya da Abra yoktur; onların yerine kırmızı, beyaz ve sarı renkte özel üç sicim bulunur. Omuz arkasındaki sicimler baykuş tüylerine sahiptir. Bu nedenle de onlara iki omuzun kanatları denir” (Anohin, 2006: 50).

Şaman ritüelini dinlemek için gelenler tarafından farklı renkte baş örtüleri, bir karıştan fazla uzunlukta bez parçaları sırmalarla şamana takılır. Kartal veya puhu kuşu tüylerinin takılı olduğu saçaklı işlemeli örgüler kuşaktan bele bağlanabilmektedir (Anohin, 2006: 51).

Şaman kıyafetinin her bir omuz detayında dikey olarak yerleştirilmiş ülberk adı verilen kuş tüyü demetleri bulunur. Puhu kuşu, baykuş ve kartal

tüylerinden yapılan ülberk kartalı veya şahini sembolize etmektedir. Bu kuşlar şamanı ve kurbanlarını ruhlara ulaştırmada gizlice aracılık eden kuşlardır (Anohin, 2006: 52).

Görsel 3. Ülberk (Anohin, 2006: 52).

Başlıkların yapımında vazgeçilmez bir gelenek ise kuş tüylerinin kullanılmasıdır. Kuş tüyü olarak özellikle kartal, puhu kuşu bazen de karatavuk tüyü tercih edilir. Altay manyakları ile giyilen başlıklarda kuşu simgeleyen kuş pörük kırmızı kumaştan yapılır. Teleüt şaman başlıklarında ise yapalak derisi kullanılır. Bu başlığın yapımında kuşun kanatları hatta bazen başı kesilmez. Türk Şaman kıyafetlerinde kadın ve erkek şaman giysileri arasında fark yoktur. Bazen kadın şaman başlıklarında saç örgüsü, boncuklu gerdanlık gibi unsurlar görülebilmektedir. Metal parçalar, çan takılmış atkılar, hayvan kemikleri, boynuzlar ve kuş tüyleri süslemede kullanılan vazgeçilmez unsurlar arasındadır (Mikluho Maklai, 1971:7).

Görsel 4. Altay Şaman Başlığı (Kaynak: Gürcan Yardımcı, 2017: 513)

Türk şaman başlıklarının temel ögesi kuş tüyleridir. Kuş tüylerinden hazırlanan demetler ve örgüler başlıkların dışında şaman kıyafeti üzerinde de bulunan semboller arasındadır (Gürcan Yardımcı, 2017: 519).

2. Belekler Köyü Gelin Başlığı

Geleneklerimizde her yörenin kendine ait düğün törenleri vardır. Konya/İlgın Belekler köyünde de düğünler geleneklere göre yapılır. Evliliğe karar verildikten sonra nişan ve düğün törenleri başlatılır. Yöredeki isimleri; Sıkma (içlik), Kürdü (cepken), Yeşil ve Gudmi (Üçetek), Meydani (Şalvar), Çar (Tülbent), Püsküllü Kuşak ve Kolan olan giysi unsurları ile gelin kız giydirilir. Gelin başı; fes, çeki, gıyığı, enselik ve al ile hazırlanır. Görsel 5'te Konya/İlgın Belekler köyü gelin başlığının süslemeleri tamamlanmış formuyla görseli yer almaktadır.

Görsel 5. Belekler köyü gelin başlığı (Fotoğraf: Yazar)

2.1. Fes

Çoğu zaman bordo renkte, yüksekliği 15 cm'yi geçmeyen, çuha veya yünden yapılan başlıktır. Gelin fesi giydikten sonra plastik kaplar (içi tüketilmiş yoğurt kapları) eklenerek gelin başı daha yükseltilmekte ve tülbentlerle plastik kapların etrafı sarılarak kötü görüntüsü kamufle edilmektedir. Görsel 6'da fes orijinal formuna sahip görseli ile yer almaktadır.

Görsel 6. Fes (Fotoğraf: Yazar)

2.2. Çeki

Duvak yapılırken fesin üzerine sarılan sıra sıra değişik renkte ipek kumaşlar kullanılarak hazırlanan dikdörtgen formda kumaş parçasıdır. Fesin üzerine yerleştirilerek kullanılır.

Görsel 7. Çeki (Fotoğraf: Yazar)

2.3. Gıygı

Dikdörtgen kırmızı pazen kumaşın arasına, boyanmış tavuk tüylerinin yerleştirilmesiyle hazırlanan üzerine nazar değmesin diye iliştirilen boncuk çeşitleri ile süslenen ve duvak üzerine takılan bir aksesuardır. Başlığın en üst katmanında yerini almaktadır. Görsel 8'de gıygı ismi ile bilinen aksesuarın renklendirilmiş kuş tüyleri ile hazırlandığı görsel yer almaktadır.

Görsel 8. Gıygı (Fotoğraf: Yazar)

2.4. Enselik

Gelin başı süslemek için duvak üzerine yerleştirilen metal takılardır. Fes etrafına sarılarak uçlarında bulunan kancalar yardımı ile sabitlenerek kullanılır. Görsel 9 iki farklı metal takı görseli içermektedir.

Görsel 9. Enselik (Fotoğraf: Yazar)

2.5. Al

Gelinin yüzünü örtmek için kullanılan dikdörtgen biçiminde, kırmızı pamuklu kumaştan yapılmış bir örtüdür. Al'ın üzerine kırmızı, yeşil ve mavi pullu tülbentler örtülerek duvak tamamlanır.

Sonuç

Araştırma kapsamındaki Konya/Ilgın/Belekler köyünde, köy sakinleri ile yapılan sözlü görüşmelerde, gelin başında kullanılan tüylerin, gelinin daha gösterişli olması için süsleme amaçlı kullanıldığı söylenmektedir. Gelin başlarında kullanılan tüyler anlamı bilinmeden kullanılmaktadır. Yöre halkı gelenek olarak yapıla geldiği ve devam ettirildiğini söylemektedirler. Gelin başlığının plastik kaplarla yükseltilmesi şamanın kullandığı üç karış yüksekliğinde külâh formundaki başlığı temsil ettiği anlaşılmaktadır. Yine Şamanizm de kutsal kabul edilen sembolik kuş tüylerinin ne kadar önem arz ettiği yapılan araştırmalarda ortaya çıkarılmıştır.

Şaman kültürünün etkisi günümüzde, Türk örf, adet ve geleneklerimizde anlamları tam bilinmese de halen yaşatılmaya devam edilmektedir ve edilecektir de. Şamanizm bir inançtan daha çok bir kültürün devamıdır aslında. Anadolu insanının farkında olmadan, değişime uğratmadan tekrarladığı, tekrarlamaya devam edeceği ruhuna işlemiş söküp atamayacağı adetleri haline gelmiştir. Bazen batıl inançlarımız arasında sayabileceğimiz davranışların kökeninde Şamanizm'in izlerine rastlamaktayız bu da bizim köklerimizden unutulmayan değerleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Anohın, A. V. (2006). Altay Şamanizmine Ait Materyaller, Konya, Kömen Yayınları.
- Baldick, J. (2010). Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri, İstanbul: Hil yayınları.
- Guliyeva, M. (2014). Moğol ve Buryat Şaman Tören Kıyafetlerindeki Aksesuar ve Görsel Etkilerin Kadın Giysi Tasarımında Kullanımı, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarım Ana sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Gürcan Yardımcı, K. (2017), Altay Bölgesi Türk Halklarında Şaman Başlıkları, International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS) December 2017: Volume 3 (Special Issue) e-ISSN: 2458-9381I
- İnan, A. (2000). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jakobsen, M.D. (1999). Shamanism Traditional and Contemporary Approaches to the Mastery of Spirits and Healing, New York: British Library Cataloguing in Publication Data, Berghahn Book.
- Oğuz Güner, Y. (2017). Şaman Giysi Unsurları Üzerlerinde Kullanılan Semboller, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Ögel B. (1998). Türk Mitolojisi, C. I. Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara.
- Radlof, W. (1976). Sibirya'dan (Seçmeler), Çev. Ahmet Temir, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Roux, J.P.(2002). Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Süslü, Ö. (1989). Tasvirlerle göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: S.35, Ankara.
- Tansuğ, S. (1976). "Türk Kadın Başlıkları." Sanat Dünyamız Dergisi 7: 52-64.
- Yıldırım, B. (2013). (Erişim 17.06.2019). Konya İlgın Araştırmaları ilginaras-tirmalari@gmail.com <http://ilginarastirmalari.blogspot.com>
- Yılmaz Aykul, S., Hamamcı, A., Tokgöz Gün, F., & Yıldırım, A. (2018). "Ön-lisans Öğrencilerinin Sanat Eğilimlerinin İncelenmesi" I. Uluslararası Sanat ve Tasarım Sempozyumu, Sempozyum Bildiri Kitabı, Antalya 16-18 Ekim 2018.

